

Миодраг ЈОВАНОВИЋ /Никшић/

СИСТЕМ АКЦЕНТУАЦИЈЕ У ГОВОРУ ПИПЕРА – ОД СТЕВАНОВИЋЕВОГ ОПИСА ДО САВРЕМЕНОГ СТАЊА

Пипери су једно од познатих црногорских племена чији говор, према најопштијој подјели штокавског дијалекта заснованој на основном карактеру акцентуације, припада југоисточној групи говора са такозваном старијом акцентуацијом од два силазна акцента. И још прецизније: пиперски говор, заједно са говорима Куча и Братоножића, припада архаичним зонама црногорских брдских говора, који се приближно налазе на просторима некадашње „Горске” жупе,¹ и не знају, осим неких аналошких помјерања или незнатних утицаја са стране – како се у науци о језику наглашава, за системска преношења акцента од краја ка почетку ријечи. Изостаје, дакле, чак и речесија акцента са кратке отворене ултимае ријечи – прозодијски ликови *сестра̑, тра̑ва̑, пот̑ок, на̑рџд*, у овим говорима, резултат су досљедног чувања старог стања штокавске акцентуације. Иако неоспорно веома сродни у многим елементима структуре ипак је, када је у питању акценат, свако обједињавање говора Пипера, Куча и Братоножића у исту дијалекатску јединицу доста условно. Утицаји са стране на говор Пипера много су ширих размјера од досадашње оцјене науке о језику – „незнатни” – штавише, додиром са говорима различитих акценатских система из окружења Пипера почели су значајно да нарушавају изворни пиперски двоакценатски систем.

Увидом у границе пиперског говора лако се препознају битни правци таквих утицаја:² Пипери захватају простор сјеверно од Подгорице, управо од ушћа ријеке Зете у Морачу. На југоисточној и источној страни одвојени су ри-

¹ Тако овај простор назива Митар Пешикан, *Један општи поглед на црногорске говоре*, Зборник за филологију и лингвистику, XXII/1, Нови Сад 1979, 153.

² Границе Пипера дају се према: Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, СДЗб X, Београд 1940, 3.

јеком Морачом од сусједних племена Куча и Братоножића. Југозападна граница племена Пипера иде уз ријеку Зету до Спужа, а западна према Бјелопавлићима, од Спужа – најприје нешто према сјеверозападу, а затим право на сјевер до планинског масива који чини планинско подгорје између пиперских планина Бротњика и Каменика и бјелопавлићких планина на западу. При томе, различити снопови изоглоса допирали су у Пипере углавном са двије стране.

I. Са запада, додирима са бјелопавлићким говором, који у односу на пиперски, степеном развитка акцентуације, припада групи прогресивнијих говора. И Бјелопавлићи припадају говорној зони у којој је, као и у Пиперима, дистрибуција силазних акцената у принципу слободна. Једино ограничење представља кратка ултима ријечи, са које је, осим каткада у енклизи, акценат повучен у духу политоније и на кратку и на дугу пенултиму. Овдје се наравно мисли на ситуацију у источном дијелу Бјелопавлића, а то је просторно више од четири петине насељене територије племена. Сјеверозападни дио, односно западни Вражегрмци, има претежно херцеговачку акцентуацију.³ На тај начин у селима на западу Пипера нашли су се један поред другог у великој мјери различити акценатски типови: општепиперски двоакценатски – *сирочѐ, достојанствѐ, живѐт, тѐлѐг* – са бјелопавлићким, и уопште новоштокавским, четвороакценатским – *сирѐче, достојанство, живот, тѐлог*. Зато је логично што се и у неким пиперским селима, као директни утицај сусједног бјелопавлићког говора, чују акценти узлазне интонације. Од општих одлика пиперског акцента, у раду *Систем акцентуације у пиперском говору*, Михаило Стевановић понекад издваја село Црнце, које као резултат додиром са бјелопавлићким Мартинићима, зна и за акценте узлазне интонације – једино, чиме се у раду наглашено ограђује, ти утицаји су „у доста ограниченом броју случајева” или, како то исто на други начин каже, ти утицаји су „засад бар врло малих размјера”. А ове појаве Стевановић је уочавао, и о њима писао, прије више од пола вијека.

Шест деценија касније „географске домашаје тонског контраста у пиперском говору” тражи Драгољуб Петровић у раду *Једна пиперска акцентска иновација*.⁴ Примјери типа *Фруџи, Поливењаџи, Пиштѐтѐк, Вѐсо, Пѐро, Стѐна* и сл., поред много редовнијег *Рѐд'е, Плѐн'а, Спѐс'а, Сокол'ачкѐ гѐвн'о, Пољѐц'е*⁵ и сл. биљеже се не само у црначко-копиљском појасу, на самој граници са бјелопавлићким селима Мартинићи и Гостиље, него и у Ожезима, Сеоцима – „дакле на планинској површи према Копиљу, али и у целом нижем појасу на линији од Стијене Пиперске преко Петрови-

³ Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ ХХИИ, Београд 1977, 64.

⁴ Рад је објављен у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику, XL/2/1997, 209–215.

⁵ Акценатске ознаке пренијете су, без икаквих измјена, из ауторова рада. Исто тако, у даљем излагању, преносимо и Стевановићев начин акцентовања.

ћа до Потока, тј. до границе са Ријеком Пиперском”.⁶ А то је безмало пола Пипера. Уз то, Петровић, насупротив Стевановићевим и мојим запажањима, говори само о дугоузлазном акценту – према његовим записима из Црнаца и Копиља „кратки узлазни акценат могао се наћи само случајно (у изговору непоузданих информатора), али се зато нашло мноштво потврда за чување кратког акцента у отвореном крајњем слогу иза кратке пенултине”.⁷

Размјерама присуства узлазних акцената у старом пиперском прозодијском систему и лично смо се дуго и озбиљно интересовали.⁸ Као идеално мјесто за таква испитивања учинио нам се један, како смо га с разлогом назвали, прелазни пиперско-бјелопавлићки говор, говор села Копиља, на крајњем западу Пипера, и сусједног Гостиља, на истоку веће просторне и говорне цјелине Бјелопавлића. Нема много говора у нашем језику гдје се у толикој мјери, на тако малом простору, рефлектују различита стања штокавске акцентуације. Утицај зетских говора, са потпуно слободном репартицијом силазних акцената, са једне стране, и херцеговачких говора са акцентима улазне интонације као резултата политонијског преношења, са друге стране, чине копиљско-гостиљски говор јако интересантним. Дуго сакупљани и поуздани материјал из овога говора, од типичних информатора, може донекле проширити досадашња знања о овој говорној зони. Макар у оној мјери која је једним оваквим радом могућа.

И помоћу основних назнака о карактеру говора на граници Пипера и Бјелопавлића може се претпоставити да је црначко-копиљски појас област речесије акцента са кратке отворене ултине ријечи. Изворном грађом, коју смо сакупили на терену, у Копиљу, и Стевановићевим примјерима из говора нешто јужнијих Црнаца, из поменутог рада, жели се утврдити колико процеси дезакцентуације кратке ултине евентуално зависе од отворености или

⁶ Драгољуб Петровић, *Једна пиперска акценатска иновација*, 213–214.

⁷ Исто, 211.

⁸ На Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали др Асим Пецо, др Славко Вукомановић и др Радојица Јовићевић, редовни професори Филолошког факултета у Београду, 4. октобра 1991. године, одбрањен је магистарски рад „Говори Копиља (Пипери) и Гостиља (Бјелопавлићи)”. Доста грађе из ове говорне зоне, релевантне и за сагледавање акценатских прилика, налазе се у мојим радовима: 1. *Консонантски систем копиљско-гостиљског говора*, Споне, година XXVI – Никшић, број 5–6, 1994, 175–190; 2. *Локалитет, прелазност и вокалски систем говора Копиља (Пипери) и Гостиља (Бјелопавлићи)*, Српски језик IV/1–2, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Студије српске и словенске, серија I, година IV, Филолошки факултет Београд – Катедра за српски језик, Филозофски факултет Никшић – Катедра за српски језик, Београд 1999, 593–607; 3. Неке морфолошко-синтаксичке особености прелазних пиперско-бјелопавлићких говора, *Одзиви*, 90/91, Бијело Поље 1994, 80–85.

затворености слога, или је за прераду старопиперског система у западном дијелу овога племена од велике важности био и квантитет претоне. Акценатски систем бјелопавлићког села Гостиља даје нам могућност упоредне анализе и системског праћења одређених црта.

а) Отворена ултима ријечи

α) са дугом претоном

Досљедно је, осим неких изузетака на које ћемо се посебно осврнути, уклоњен – у резултату преношења је дугоузлазни акценат:

крило, вино, створење, понижење, убиство, друштво, Мара, Плана, трава, створења, јунака, јунаку, јунаци, помотњика, брежуљка, војника, војници, бригадиру, млада, младо, јака, јако, јаку, кога, коме, с' ечемо, идете, знамо, дознате, желимо, држите, копате, читамо, лежимо, чамимо, укради, викини, крени, жмури, звијзди, означи, краде, нађо(х), викну(х), крену(х), застиђе(х), кажива, нађе, промукла, напрѣла.

С обзиром на нађено стање, које представља копију гостиљског говора, дјелују неочекивано дублетни акценатски ликови хипокористика типа *Бџо/Бџѡ, Бџу/Бџу̇, Пѣра/Пѣрѡ, Рѡде/Рѡдѡ, Стѣво/Стѣвѡ, Јѡле/Јѡлѡ* и сл. Стевановић у Црнцима редовно констатује, сходно општим приликама на дугој пенултими, повучени акценат.⁹ Можда је за разрјешење проблема интересантно размишљање Митра Пешикана о сличној појави у средњокатунско-љешанским говорима¹⁰ – у овим говорима „као изузетак од иначе досљедно спроведене рецесије (додуше, у духу акцената силазне интонације – прим. М. Ј.) налазимо хипокористике типа *Љѡбѡ, Стѡнѡ* или *Стѡнѡ* и сл.” што би могло значити „да се ова категорија хипокористика развила и уопштила тек послије рецесије, кад она није више била фонетски процес”. Безрезервно повезивање говора на западу Пипера са средњокатунско-љешанским отежава још једна чињеница: у питању су различити процеси, при чему је староцрногорска рецесија акцента: *Бѡјо, Пѣро* потпуно независна од новоштокавске: *Бѡјо, Пѣро*.

Одступања од основног начела преношења кратког акцента на дугу претону у примјерима типа *глава, брада, дѡша, гра̀на, пѣта* дио је модела распрострањеног и у другим сродним говорима. Повлачење акцента без промјене интонације у ствари је аналошка појава, то је тежња за уједначавањем

⁹ Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, 31.

¹⁰ Митар Пешикан, *Један општи роглед на црногорске говоре*, 157.

акцента угледањем на друге чланове парадигме – на облике акузатива једнине *главу, дѹшу*; вокатива једнине и множине *главо, дѹшо, главе, дѹше*; номинатива и акузатива множине *главе, дѹше*. У дативу, инструменталу и локативу множине, пошто се краткосилазни акценат не налази на ултими, у складу са укупним приликама у говорима Пипера и Бјелопавлића, овај акценат чува старо мјесто на првом слогу двосложног наставка: *дѹшѡма, главѡма, брѡдѡма*. И у оним падежима гдје је акценатовани слог дуг – у генитиву и инструменталу једнине и генитиву множине – ове именице не знају за помјерање акцента: *главе – главом – главѡв*; *дѹше – дѹшѡм – дѹшѡв*. А када је у питању дугосилазни акценат у овој говорној зони, као и уопште у Пиперима, може се изрећи уопштена констатација: рецесија са дуге ултима непозната је пиперском говору – дугосилазни акценат, без већих колебања, налази се на било којем слогу у ријечи.

β) са кратком претоном

Повлачење акцента са отворене ултима на кратку претону у великом је степену захватило цијели пиперски говор. Само што су у црначко-копиљском појасу, осим у размјерама процеса, који је у овим селима много израженији, велике разлике и у резултатима преношења. У типичном пиперском говору рецесија је вршена у границама природе силазних акцената: *стѡкло, срѡ(д)ство, чѡло, вретѡно, тѡле, вѡда, зѡмља, жѡна, ѡгла, рѡса, жѡља, сѡстра, кривѡна, дивѡна, бѡса, ширѡка, висѡка, мѡкра, дѡбра, ѡна, ѡно, мѡне, тѡбе, сѡбе, њѡга, њѡму, мѡје, твѡје, свѡје, чѡга, чѡму, пѡкла, мѡгла, с'ѡкли, (х)ѡћу*. Помјерање на први слог је, како сматра Стевановић, старијег датума и заједничко је свим говорним представницима племена Пипера, и онима који у селу Црнцима поред низлазних имају и узлазне акценте – помјерање на први слог извршило се далеко пре него се пиперског дотакао под којим су се ... у њему појавили узлазни акценти.¹¹ Да процес у Пиперима није изведен до краја потврда су скоро исто толико чести примјери са краткосилазним акцентом на крајњем отвореном слогу: *бедрѡ, ребрѡ, плеће, седлѡ, стегнѡ, сребрѡ, добрѡ, госпо(д)ствѡ, жеља, сестра, сланина, туђина, сирота, дивота, љепота, срамота, самоћа, слобода, гревота, доброта, дубина, висина, љутина, ведрина, вљештина, дужина, дебљина, врућина, боса, гона* итд. У говору Копиља " акценат је досљедно уклоњен из ове позиције, а процес повлачења реализовао се на два начина: 1. у складу са моделом матичног пиперског говора у виду краткосилазног; 2. у складу са моделом новоштокавских говора и краткоузлазним акцентом у резултату преношења, што је иначе једина могућност у сусједном гостиљском говору.

¹¹ Михаило Стевановић, Систем акцентуације у пиперском говору, 46.

Зато су у савременом копиљском говору, на краткој претони – за разлику од пиперских говора у којем је, уколико је пренесен, увијек `` акценат, и го-стиљског говора, у којем је редовно` акценат на пенултими – у употреби ду-блети, са ипак нешто обичнијим ликом са краткосилазним акцентом:

срѣбро/срѣбро, ста̀кло/ста̀кло, чѐло/чѐло, сѐло/сѐло, стѐгно/стѐгно, жѐља/жѐља, сѐстра/сѐстра, близѝна/близѝна, кривѝна/кривѝна, сирѣ̀та/сирѣ̀та, бѣ̀са/бѣ̀са, бѣ̀со/бѣ̀со, мо̀кра/мо̀кра, ђна/ђна, мѐне/мѐне, сѐбе/сѐбе, њѐму/њѐму, њѐга/њѐга, мо̀ја/мо̀ја, мо̀је/мо̀је, тво̀ја/тво̀ја, сво̀ја/сво̀ја, чѐга/чѐга, чѐму/чѐму, пѐкла/пѐкла, с'ѐкле/с'ѐкле.

Јужније од Копиља, у селу Црнцима, Стевановић наводи једино примје-ре са краткоузлазним акцентом: *стѐгно, рѣ̀бро* (41), *ро̀са, жѐља* (55).

Непренесени краткосилазни акценат на отвореној ултими ријечи, у гово-рима на западу Пипера, понекад чува енклиза – без обзира да ли је у пита-њу дуга или кратка претона:

Капета̀на̄ (ј)е зва̀; Фрумета̀йна̄ му (ј)е родѝло дѣ̀ста; Пѝсмѣ̄ му стѝгло; С кѝме̄ си бѝјо; Ја̀ко ме болѝ; Бѝлѣ̄ је вѐсело; Ју̀на̄цӣ су (ј)ој сѝнови; По чѐљу се удѣ̀ријо; Сестра̀ му се у̀дѣ̀ла; Жѐља̄ ће те бѝт; менѐ си зва̀.

б) Затворена ултима ријечи

а) са кратком претоном

Да појемо од Петровићеве констатације да се у Црнцима и на Копиљу кратки крајњи акценат више или мање редовно преноси на претходни дуги слог ¹², што, видјели смо, када се тиче отворене ултима, потпуно одговара нашем опису. Материјал за затворену ултиму ријечи, међутим, показује и неке специфичности везане за поједине категорије ријечи – присвојне при-дјеве и инфинитив глагола, нарочито. Доследност преношења кратког ак-цента на дугу претону показују само именице:

по̀лог, на̀род, ру̀чь^ак, бо̀рь^ац, за̀бран, прѣ̀рок, ба̀рут, ла̀веж, са̀вѣт, ра̀здор, вра̀нь^ац, пѐтъ^ак, ма́чь^ак, ча̀ришав, до̀бить^ак, це́на̄бет, ки́ја̄мет, је́дињ^ац, удо̀вь^ац, губи́ть^ак.

Код присвојних придјева, поред много обичнијих: *Ба̀јов, Бо̀жов, Мѝлов, Јо̀лев, ма́чков, ђе́дов, стри́ков, млади́ћев, (х)ајду́ков, војни́ков, (х)ерѣ́јев,*

¹² Драгољуб Петровић, Једна пиперска акценатска иновација, 211.

јунаков, пљешаков, Пљевљаков, везиров, играчев, дужников, болесников; чују се, посебно код двосложних придјева насталих од хипокористика, и ликови са типично пиперским мјестом краткосилазног акцента: *Милђв, Јблѐв, Рајђв, стрђкђв, ђѐђв*. Остаје питање да ли ова појава има везе са акцентским дублетима које смо помињали за хипокористике: *Бђжо/Бђжђ, стрђко/стрђкђ* и сл.

А у инфинитиву глагола, који је наравно увијек без крајњег –и, у напредној су употреби, подједнако обична, два прозодијска лика: *ни́сат* – као резултат утицаја гостилског говора, *ни́сђт* – као непрекинута веза са пиперским говором. За потврду оваквог стања у говору Копиља, и код простих и код сложених глагола, могуће је дати велики број релевантних примјера:

вѐзат/вѐзђт, вѐкат/вѐкђт, крѐкат/крѐкђт, нѐзат/нѐзђт, зѐдат/зѐдђт, завѐзат/завѐзђт, напѐсат/напѐсђт, докѐзат/докѐзђт, нанѐзат/нанѐзђт, повѐкат/повѐкђт, урлѐкат/урлѐкђт, дарѐват/дарѐвђт, кажѐват/кажѐвђт, батаљѐват/батаљѐвђт;

крѐнут/крѐнђт, трѐнут/трѐнђт, стѐгнут/стѐгнђт, вѐкнут/вѐкнђт, свѐнут/свѐнђт, прѐтрѐнут/прѐтрѐнђт, покрѐнут/покрѐнђт, размѐнут/размѐнђт, огрѐнут/огрѐнђт, упрѐгнут/упрѐгнђт;

кажѐват/кажѐвђт, везѐват/везѐвђт, покажѐват/покажѐвђт, обукѐват/обукѐвђт, привређѐват/привређѐвђт, искупљѐват/искупљѐвђт, запиткѐват/запиткѐвђт, ослушкѐват/ослушкѐвђт, подваљѐват/подваљѐвђт;

ни́тат/ни́тђт, бѐрат/бѐрђт, брѐкат/брѐкђт, рѐчат/рѐчђт, спѐват/спѐвђт, скѐтат/скѐтђт, честѐтат/честѐтђт, побрѐкат/побрѐкђт, порѐђат/порѐђђт, опрѐшитат/опрѐшитђт, окупѐтат/окупѐтђт, благосѐљат/благосѐљђт, запѐнитат/запѐнитђт, жѐвѐт/жѐвђт, стѐиђет/стѐиђђт, врѐшитат/врѐшитђт, кѐпит/кѐпитђт, слѐтит/слѐтитђт, дрѐжит/дрѐжитђт, фѐлит/фѐлитђт, прожѐвѐт/прожѐвђт, застѐиђет/застѐиђђт, курѐжит/курѐжитђт, зафѐлит/зафѐлитђт, продѐжит/продѐжитђт, зазѐмит/зазѐмитђт.

Занимљиво да у лицима презента глагола прве врсте имамо досљедно повучен акцент: *кра́дем, кра́деи, укра́деи, загра́зем, гра́зем, напѐсем, трѐсем, затрѐсеи, тѐчем, потѐчеи, вѐзем, вѐзеи, повѐчем, наву́чеи.*

За село Црнце Стевановић наводи само примјере са дугоузлазним акцентом: *лупеж, рѐчь^ак* (25), *љубав, сѐврс, напѐс(т)* (65), *могућнос(т)* (66), *укра́деи, кра́деи* (84), *дарѐват, прода́ват, кажѐиват* (98); као варијанту изворном пиперском лику са краткосилазним акцентом на затвореној ултими ријечи.

β) са кратком претоном

Још је сложенија ситуација уколико је старом мјесту краткосилазног акцента претходио кратки слог. Дублетни облици, са извршеним и неизвршеним процесом преношења, у овим позицијама, карактеришу акценат име-ница, придјева, прилога и замјеница:

живот/живџт, пџток/пџтџк, џв^ан/џв^н, пакџт/пакџт, с'џдок/с'џџк, нџсој/нџџ, извор/извџр, изрод/изрџд, мџћџд/мџћџџ, џбраз/џбрџз, јџзик/јџзџк, Дрџган/Дрџгџн, Милан/Милџн, Душан/Душџн, козџлъ^ац/козџлъџц, качџмак/качџмаџк, домџћин/домџћџн, Милуџтин/Милуџтџн, Вукџшин/Вукџшиџн, срџбром/срџбрџм, сџдлом/сџдлџм;

бџгат/бџгџт, мџснат/мџснџт, далџкџвид/далџковџџд, гџвџрљив/гџвџрљџв, плџмџнит/плџмџнџт, џлутит/џлутџт, грџлат/грџлџт, вџсок/вџсџџк, стџасит/стџасџт, зџлен/зџлџн, глџсит/глџсџт;

џв^ан^ас/џв^ан^с, џџгов/џџгџџв.

У сусједном Гостиљу нема форми са непренесеним акцентом. Тамо се, у складу са приликама у бјелопавлићком говору, могу понекад чути дублети са дужењем краткоузлазног акцента: *сџкет, пакџт, Вукџшин, качџмак, пџчен, грџлат, џџгов* и сл. Говор Копиља остао је ван домашаја ове типично бјелопавлићке појаве.

Акцентом глагола Копиље је чврсто везано за пиперски акценатски систем – "акценат остаје непокретан на затвореној ултими ријечи:

заклџт, пос'џј, послџт, орџт, оглџџд, зачџт, ковџт, заковџт, доџџт, дознџт, копџт, жџљџт, заспџт, убрџт, прозџџт, пењџт, тџсџт, шаптџт, л^ажџт, сиктџт, глџџд, зџбџт, прџџт, отџсџт, узорџт, засиктџт, макнџт, тонџт, такнџт, банџт, сагнџт, пџџџт, вџџџџт, напџт, сашиџт, убџт, сакрџт, опсовџт, игрџт, читџт, блистџт, имџт, мџџт, петљџт, риљџт, омџкиџт, ослџџџт, очџшљџт, учџт, ломџт, просџт, горџт, вољџт, носџт, сџлџт, прџломџт, завџљџт, искџџџт, запрџсџт, задржџт.

И Стевановић у Црнцима, у позицијама са кратком претоном, биљежи краткоузлазни акценат. Према џеговим примјерима тамо нема пиперски акценатованих дублета. Једино је: *џрах, јџзик, дџкат, извор, пџчат, џџ^ац, Душан, Милан (25), насрџтљив, набџсит, милџџтив, плџмџнит (77)*. С обзиром на ситуацију у Копиљу неочекиване су форме са краткоузлазним акцен-том које Стевановић налази и код глагола: *прџреј, прџлеј (87)*.

Од прилика у пиперском говору црначко-копиљски појас раздваја, а приближава Бјелопавлићима, и новоштокавско преношење акцента на проклитику. Није, међутим, широких размјера и везано је углавном за једносложне ријечи – према нашим примјерима, и онима које даје Стевановић, за именице и замјенице: *у рат, на длан, под криш, за љеб, на смрт, при дну, за њи(x), код вас, до њи(x)*.

Много је обичније старо преношење акцента којим се ови говори на западу Пипера потпуно слажу са говорима окружења – и пиперским и бјелопавлићким:

испѡд гра̑да, повр̑(x) ли̑ста, испѡ(д) бора, испѡ(д) брда, испрѣ(д) њега, м̑мо њега, ѡд ж̑чи, ис пе̑ћи, дѡ кости, ѡд соли, кѡд јагња̑д̑и, ѡд радости, испрѣд мене, из̑ себе;

у̑ гра̑д, на̑ ста̑н, на̑ гла̑с, у̑ нѡс, на̑ брѡј, на̑ дри̑ен, пѡ(д) сн̑јег, у̑ село, за̑ жито, на̑ ств̑ар, за̑ лѣж, у̑ младѡс(т), за̑ ја̑рд, прѣ(д) старѡс(т), у̑ кр̑в, за̑ тел̑д, за̑ ств̑ари, у̑ бол̑с(т);

у̑ гору, на̑ воду, за̑ ма̑јку, на̑ р̑уку.

II. Различити снопови изоглоса, само овога пута сроднијих говора, допирали су и са југа у пиперско село Рогаме, додирима са, како је Стевановић назива, зетскоподгоричком групом говора. И тичу се кратке отворене ултима са које се, али искључиво на претходну дужину и без промјене интонације, изразитије испољава рецесија акцента. Уколико је наглашени слог затворен до помјерања акцента, за разлику од ситуације у црначко-копиљском појасу, не долази. Дугосилазним акцентом на пенултими, као резултатом елиминисања кратке отворене ултима ријечи, пиперско село Рогаме постаје дио тзв. староцрногорске рецесије акцента и интересантно је и из општецрногорске перспективе – ова појава, наиме, зауставља се на границама источне Боке, али се даље ка сјеверу њена западна граница поклапа са границом старијих и новоштокавских говора. Према сјеверу зона ове појаве допире до вијенца Гарча, а онда до бјелопавлићке границе и Спужа, захватајући даље Љешкопоље и Зетску равницу и прелијевајући се и у пиперско село Рогаме. Према истоку иде све до албанске језичке границе.¹³ Повлачења на кратку претону у говору Рогаме нијесу већих размјера од оних која смо констатовали за цијеле Пипере укључујући и села на крајњој западној периферији Црнце и Копиље. Специфичне акценатске прилике на југу Пипера добиле су посебно мјесто у Стевановићевом раду *Систем акцентуације у пиперском говору*. Говорећи о оп-

¹³ Митар Пешикан, Један општи поглед на црногорске говоре, 157.

штим особинама пиперског прозодијског система Стевановић, као варијанту изворном пиперском кратком акценту на крајњем отвореном слогу и дугом пенултимом и дугоузлазном акценту у говору Црнаца, често издваја рогамски дугосилазни акценат. Наглашава, међутим, да та особина „није укореењена ни код оних личности у којих је постала извесном акценатском одликом”¹⁴ – иста лица, исте примјере, подједнако обично изговарају и са типично пиперским акцентом. И поред свега, констатована је у доста великом степену код именица, придјева и глагола. Ширеење појаве у Рогамима потпомогнуто је, не само утицајем сусједних говора зетскоподгоричке групе, већ и разним аналогијама: према акценту вокатива код именица, према облицима одређеног вида код неких придјева, уједначавања према акценту презента или неког другог облика у глаголском систему итд.:

ђаџи, ђаке (14), јџнца – јџнцу – јџнци – јџнце, бравка, шаџца, двџка, лџнца, маџка, паџка, раџња, ваџка, стџнца (25), кројаџа – кројаџу – кројаџи – кројаџе, дувана – дувану – дувани – дуване, јунаџа, заната, дуђана, кантара, (28, 29), потџка, добџка, почџка, помотџка, кочијаџа, говедара (35), створџење – створџења – створџењу, имање – имања, понижење – понижења, поклање – поклања, крвопролиђе – крвопролиђа, убџство – убџства (45), Маџа, Јџла, вила, траџа (56);

жиџа – жиџо (71), теџка – теџко, жиџка – жиџко, шуџља – шуџље, муџла – муџло, муџра – муџро (74).

муџе, помуџе, краџе, украџи, муџи, помуџи, краџи, украџи (84), утеџла, утеџло (90), копамо – копаџе, читамо – читаџе, величамо – величаџе, пртљамо – пртљаџе (96), зиџа(х), зиџа, зиђи, веџа(х), веџи, ниџа(х), ниџи (98), желџмо, желџте, дрџџмо, дрџџте, вртџмо, вртџте (100), рџџи, осамари, окрџи (104).

Само на једном мјесту Стевановић наводи примјере за повлачење кратког акцента са затворене ултима ријечи: кројаџем, дуваном (28,29), а касније и сам ограничава појаву рогамске рецесије акцента на кратки отворени слог – „акценат са завршетка преноси се на крајњи слог основе: *створџење – створџења – створџењу – створџења* (али ... код истих представника: *створџењем* и *створџењима*, зато свакако што је наглашени слог затворен једним сугласником или целим слогом).¹⁵ Зачудо, именице типа *Бџџд*, *Бџрд*, ни у Ро-

¹⁴ Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, 25.

¹⁵ Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, 45.

гамима, а видјели смо ни у Копиљу и Црнцима, не помјерају акценат на претходни слог¹⁶.

III. Остаје нам да, последије опширнијег увида у правце утицаја мање или више различитих система акцената на изворни пиперски прозодијски систем, укажемо и на неколике маркантне црте које овај говор одликују од неких сродних говора. И на неке црте, које, за четрдесете године прошлога вијека Стевановић посебно наглашава, а ми их, последије више деценија развоја овога говора, не сматрамо посебно важним дијелом структуре савременог пиперског говора. То, међутим, не значи да се и старопиперски облик, онакав каквим га је чуо и забиљежио Стевановић, никако неће употребити.

1. а) Неке једносложне именице мушког рода са дугосилазним акцентом у номинативу једнине које у множини проширују основу инфиксима *-ов-*/*-ев-* у локативу једнине чувају акценат на наставку за облик: Дѡјће по (*x*)лѡдѡ, Тѡ му е у тѡгѡ, при нѡтѡ (9), по дробѡ, при плотѡ (11). Код двосложних именица средњег рода *сѡло* и *чѡло* и именица женског рода са старим мјестом акцента на крајњем слогу, као што су именице *зѡмља*, *вѡда*, *грѡна*, *војска*, *глава* и сл. спорадично се чува старо мјесто акцента у локативу једнине ако непосредно испред именице стоји предлог: *по челѡ*, *по селѡ* (40), кѡ^а(д) је Свѡтѡ *по земљѡ* одѡјо, Вѡсѡ о грѡнѡ, Ударѡ га *по главѡ* (54); али никада ако уз именицу стоји која придјевска ријеч: *по нашѡму сѡлу* (40).

б) Једносложне именице мушког рода са умецима *-ов-*/*-ев-* у облицима множине, именице средњег рода које у облицима множине проширују основу и неке именице женског рода на сугласник двојаки акценат – на првом слогу двосложног наставка *-има* или повучен на основни слог – могу имати и у дативу, инструменталу и локативу множине. (Употреба локатива множине у пиперском говору је, као и у већини црногорских говора, ограничена обличким синкретизмом – посебно у означавању одређених синтаксичких релација – са генитивом.) Сразмјерно велики број потврда за употребу паралелних форми – са пренесеним и непренесеним акцентом – Стевановић налази подједнако код именица са дугосилазним и краткосилазним акцентом у номинативу једнине:

срповима/срповѡма, стрѡковима/струковѡма, рѡповима/реповѡма, лѡговима/луговѡма (9), *бѡјевима/бојевѡма, змајевима/змајевѡма, брѡјевима/бројевѡма, чвѡровима/чворовѡма, бѡковима/боковѡма, крѡвовима/крововѡма, мѡстовима/мостовѡма, плѡтовима/пловѡма, рѡдовима/родовѡма, мѡ(х)овима/мѡ^а(х)овѡма, рѡговима/роговѡма* (12), *плаѡтовима/пластовѡма, пѡ^ање-*

¹⁶ Исто, 30–31.

вима/пѣгѣвѣма, (х)а̀новима/(х)ановѣма, вѣловима/валовѣма, итѣтовима/ититовѣма, нѣжевима/ножевѣма, сѣдовима/судовѣма (14);

мрѣзовима/мразовѣма, клѣновима/клиновѣма, длѣновима/длановѣма, свѣтовима/сватовѣма, (х)лѣбовима/(х)лѣбовѣма, зѣтовима/зетовѣма, ѣдовима/ѣдовѣма (13), бѣтовима/бутовѣма, кѣковима/куковѣма, кѣшевима/кошевѣма, мѣчевима/мѣчевѣма, шѣвовима/шѣвовѣма (17);

плѣменима/племенѣма, ѣменима/именѣма, рѣменима/раменѣма, шѣмовима/шѣмовѣма (47);

пѣкостима/пакостѣма, пѣгѣнима/погѣнѣма, лѣдостима/лудостѣма, бѣлестима/болестѣма, дѣжностима/дужностѣма (64).

Различито од наведених именица понашају се именице *во̂* и *по̂п*. Прва зна само за акценат на уметку – *волѣвима*, док именица *по̂п* има тројак акценат: *по̂повима*, *попо̂вима* и *поповѣма*, од којих је посљедња најмање обична (83).

У новијем пиперском говору склоност ка једначењу акцената пореметила је првобитни однос – тзв. колонални принцип водио је повученијем акценату и превладавању лика са краткосилазним акценатом на првом слогу – како код датива, инструментала и локатива множине тако, још наглашеније, и код локатива једнине.

в) Тенденцију повлачења акцената ка почетку ријечи, из истих разлога, показује и генитив множине неких именица, с тим што, у овом падежу, ни ликови са акценатом на наставку у савременом пиперском говору нијесу необични:

ро̂ко̂вѣ̂в̂/роко̂вѣ̂в̂, кра̂јѣ̂вѣ̂в̂/крајѣ̂вѣ̂в̂, ро̂го̂вѣ̂в̂/рогѣ̂вѣ̂в̂ (11–12), мо̂мѣ̂кѣ̂в̂/момѣ̂кѣ̂в̂, јѣ̂мѣ̂цѣ̂в̂/јемѣ̂цѣ̂в̂, то̂пѣ̂цѣ̂в̂/топѣ̂цѣ̂в̂ (27), плѣ̂мѣ̂нѣ̂в̂/племѣ̂нѣ̂в̂, ѣ̂мѣ̂нѣ̂в̂/имѣ̂нѣ̂в̂, шѣ̂мѣ̂нѣ̂в̂/шљемѣ̂нѣ̂в̂, ра̂мѣ̂нѣ̂в̂/рамѣ̂нѣ̂в̂ (47), дѣ̂жностѣ̂в̂/дужностѣ̂в̂, бѣ̂лестѣ̂в̂/болестѣ̂в̂.

г) У једној категорији ријечи, у једној групи присвојних придјева на *–ски*, уочени су и другачији процеси: тежња ка колоналном акценату обично је водила, како смо раније потврдили, повученијем акценату – овдје, међутим, уједначавање акцената остварено је успостављањем сталног мјеста акцената на наставцима:

племенски̂ – племенска̂ – племенско̂ – племенско̂ј – племенско̂га; језерски̂ – језерска̂ – језерско̂ – језерско̂ј – језерско̂га; свадбенѣ̂ – свадбенѣ̂ – свадбенѣ̂ – свадбенѣ̂ – свадбенѣ̂ – свадбенѣ̂га; црквенѣ̂ – црквенѣ̂ – црквенѣ̂ – црквенѣ̂ – црквенѣ̂га; очни̂ – очна̂ – очно̂ – очно̂ј – очно̂га (69).

Прозодијски ликови наведених присвојних придијева са кракосилазним акцентом на првом слогу, какви се у посљедње вријеме све чешће чују, ипак су од типичних представника пиперског говора мање обични.

2. Акценатска укрштања, приласци једног акценатског типа другоме, такође су у одређеном степену иновирали изворни пиперски прозодијски систем. Двије посебно интересантне такве појаве, једна везана за именице, а друга за глаголски систем, одвојиле су пиперски говор од неких сродних говора – сусједног бјелопавлићког и нешто удаљенијег васојевићког, у првом реду, са којима Стевановић врши упоредне анализе:

а) Двосложне именице женског рода типа *бђја, глђба, мѡгла, мѡђа, чѡсма/бѡрба, плѡта, тѡрба, мѡба* изгубиле су везу са парадигмом именица какве су: *зѡмља, вѡда, гѡра, жѡна/вѡјска, стрѡна, пѡта, рѡса* – са акцентом на крајњем или неком од унутрашњих слогова (*земљѡ, земљѡм, земљѡма, земљѡа*) – и потпуно се изједначиле – и номинативом једнине и парадигмом – с именицама типа: *кѡћа – кѡћѡ – кѡћѡм – кѡћѡма/клѡтва – клѡтвѡ – клѡтвѡм – клѡтвѡма*. Пиперском генитиву и инструменталу једнине: *чѡсмѡ, чѡсмѡм/тѡрбѡ, тѡрбѡм*, одговара бјелопавлићко: *чѡсмѡ, чѡсмѡм/тѡрбѡ, тѡрбѡм* – са старим мјестом акцента код именица са дугим коријеновим вокалом.¹⁷ У говору Васојевића оба типа именица – и са дугом и са кратком претоном – у генитиву и инструменталу једнине чувају акценат на завршном слогу: *чесмѡ, чесмѡм/тѡрбѡ/тѡрбѡм*¹⁸

б) Пиперски говор, за разлику од бјелопавлићког и васојевићког, елиминисао је глаголски тип: *борѡм, ломѡм* у корист акценатског типа: *нѡсѡм, сѡлѡм*. Прозодијски лик: *борѡм, корѡм, гостѡм, губѡм, кројѡм, постѡм, ронѡм, трошѡм, селѡм*, у Бјелопавлићима и Васојевићима, у складу је са видском условљеношћу презентског акцента: *ловѡм – улѡвѡм, корѡм – укѡрѡм, ронѡм – зарѡнѡм* и сл. (према истом начелу и у Пиперима је: *желѡм – ужѡлѡм, лежѡм – прилѡжѡм, држѡм – задрѡжѡм*). Овакви односи прије би морали водити чувању и јачању овога типа него, као у Пиперима, његовом губљењу. Према томе, уклањање типа *ловѡм* десило се прије него што је дошла до изражаја староцрногорска системска тежња. Овом особином пиперски говор припада широј ареи црногорских говора – од Лепетана до Пипера,¹⁹ у коју, дакле, не улазе говори Бјелопавлића и Васојевића.

3. И на крају, још једна особина чини овај говор врло особеним: остаје, наиме, нејасно изостајање пиперске говорне зоне од иначе готово општег штокавско-чакавског дуљења вокала²⁰ испред група сонант + сугласник између којих се налазио полугласник. Умјесто процеса дужења вокала, послѣ-

¹⁷ Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, 55.

¹⁸ Исто, 55.

¹⁹ Митар Пешикан, *Један општи поглед на црногорске говоре*, 158.

²⁰ Исто, 166.

је губљења полугласника, пиперски говор, и у овим позицијама, чува квантитет слога номинатива једине, тј. у свим падежима остаје кратак: *ста̀рњ^ац* – *ста̀рњца* – *ста̀рњцу* – *ста̀рњцом* – *ста̀рњцима*, *клѝњ^ац* – *клѝњца* – *клѝњцу*, *ја̀рњ^ац* – *ја̀рњца* – *ја̀рњцима*, *кѝмњ^ак* – *кѝмка* – *кѝмку*, *жа̀љ^ац* – *жа̀љцу*, *млѝњ^ац* – *млѝњцу* (21–22), *о̀крајњ^ак* – *о̀крајка* – *о̀крајку*, *страшљњвњ^ац* – *страшљњвца* – *страшљњвцу*, *пропљанка* – *пропљанку*, *ката̀нњца* – *ката̀нњцу* (33).

Опсежна Стевановићева расправа о акценатском систему пиперског говора, са поуздано тачним запажањима рођеног Пипера о своме матерњем говору, послужила је као добра основа за разумијевање многих карактеристика савременог пиперског говора. Стари модел са, у принципу слободном дистрибуцијом силазних акцената, који се почео нарушавати још Стевановићевим описом четрдесетих година овога вијека, данас је утицајем са стране – посебно бјелопавлићког говора са запада – у великој мјери прерађен. Остаје питање за нека дубља истраживања да ли баш у толиком степену да дугоузлазни акценат, како претпоставља Петровић, познаје скоро половина територије Пипера, а да се, с друге стране, краткоузлазни акценат не јавља ни на самој граници са Бјелопавлићима, тј. да се могао наћи само случајно у изговору непозданих информатора. Слажемо се, географске домашаје дугоузлазног акцента у говору Пипера треба јасније утврдити, а у вези са краткоузлазним: и овај рад и Стевановићевим примјери из Црнаца сигурна су потврда његовог значајног присуства на западу Пипера. За потпуније сагледавање пиперског прозодијског система потребан је прецизнији опис акценатских иновација које у Пипере стижу са југа преко села Рогама. А многе посебности у савременом пиперском акценатском систему које се последице шест деценија од Стевановићевог описа примјећују, а ми смо овдје најзначајније поменули, не морају бити утицај са стране – могле су се развити и у крилу самог пиперског говора.